

Büyükcınar, Ayşe Beyza, “Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, ss.267-282.

GÜRCÜ-MOĞOL İLİŞKİLERİNİN İLK EVRESİ: 1220-1247*

Ayşe Beyza BÜYÜKÇINAR**

* *Araştırma makalesidir.*

** Doktora Öğrencisi, 2014 MEB YLSY Resmi Burslu Batum Shota Rustaveli Üniversitesi Gürcistan Tarihi Bölümü, E-Posta: b.buyukcinar@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2664-6355

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Moğol İmparatorluğu, Harezmsahlr Devleti, Güney Kafkasya.

Keywords: Georgia, Mongolian Empire, Khwarazmian Dynasty, South Caucasus.

Öz: Ögeday'ın savaş emriyle yola çıkan Moğol ordularının yol güzergâhında bulunan Gürcistan, bu dönemin ve bölgenin en güçlü askerî ve ekonomik güçlerinden biriydi. Dönemin birçok devleti gibi Gürcistan da Moğol istilaları karşısında direnmeye çalışmıştı. Büyük Kağan Ögeday zamanında yola çıkan Moğol orduları bu ilk safhada bölgeyi yağma ve talan ederek işgal ettiler. 1220-1320 yılları arasında Gürcistan'ın Moğol egemenliği altına girmesi, Gürcistan'ın “altın çağ” döneminin kapanmasına neden olmuş ve Gürcistan bu tarihten beri art arda işgallere uğramıştır. Makalede, Gürcistan'ın bu işgallerle ilk tanışıklığı irdelenecektir.

THE FIRST PHASE OF GEORGIA AND MONGOLIA RELATIONSHIP: 1220-1247

Abstract: Georgia, which was on the road of Mongol armies which were there under command of Ögedei Khan, was one of the most powerful military and economic forces of the region. Like many other states of the period, he tried to resist the Mongol invasions in Georgia. The Mongol armies, who set off in the time of Ögedei Khan, occupied and plundered the region in this first phase. Between 1220 and 1320, the Georgian sovereignty of the Mongol caused the closure of Georgia's “golden age” period, and Georgia has been occupied repeatedly since then. In this article; Georgia's first acquaintance with these occupations will be explored.

Gönderim Tarihi: 14.10.2018

Kabul Tarihi: 26.11.2018

Giriş

Moğolların yayılcı hareketleri dönemin dünya siyaseti ve ekonomisinde büyük bir değişim ve etki yaratmıştır. Hemen hemen dünya tarihinde toprak genişliği konusunda bir örneği daha bulunmayan Moğol İmparatorluğu, Asya ile Avrupa arasında deneyim ve bilgi taşıyıcıları olarak iki kıtayı kısa bir süre için dahi olsa birleştirebilmişlerdir. Böylece Avrupa'nın ortasından Pasifik Okyanusu'na kadar uygarlığın global bir nitelik alması yolunda önemli katkıları olmuştur.¹ Moğolların yayılışı Ortadoğu'da ve dolayısıyla Güney Kafkasya'da yerleşik Selçuklu yapısını altüst etmiştir. Sovyet tarih anlayışı ve klasik İslam tarihinde Moğol fetihleri tam bir işgal ve istila olarak yorumlanmaktadır.²

1. Moğolların Gürcistan'a Gelişi ve İlk Münasebetler: 1220-1225

Meşhur Gürcistan Kralı Tamar'ın oğlu ve halefi III. Giorgi Laşa (1212-1223) tarafından yönetilen Gürcistan Krallığı en parlak dönemini yaşamaktaydı.³ Giorgi Laşa döneminde Gence, Nahçıvan, Erzurum ve Ahlat, Gürcistan'a haraç vermekteydi. Ancak Cebe ve Subitay komutanlığında gelen art arda Moğol baskınlarıyla Gürcüler, tarihlerinde hiç görmedikleri bir mağlubiyet yaşadılar ve bu bir dönüm noktası oldu.⁴

İbnü'l Esir'in *Tanrı onlara lanet etsin* dediği Cebe ve Subitay komutanlığındaki Moğollar, 1220 yılından itibaren Güney Kafkasya bölgesinde görülmüşlerdir. Aslında Cengiz Han 1220 yılında başladığı Harezmi seferi ile meşgul olurken iki kumandanı Cebe Noyan ve Subitay Noyan'ı Derbend (Demir Kapı)⁵ üzerinden Kuzey Kafkasya ve Kıpçaklar üzerine sefere göndermiştir.⁶ Moğol ordusunun en önemli iki komutanından biri olan Cebe ve Subitay'ın bulunduğu Moğol seferinin, Harezmişah hükümdarı Celâleddin'in yakalanması için başlatıldığı

hemen hemen tüm kaynaklarda ortak yargı olsa da ayrıca bu görev esnasında Moğol komutanları, Harezmişah'ın hakimiyeti altındaki kentlerin Moğol egemenliğine alınması için de görevlendirilmişlerdir. Bu sefer Moğolların Harezmi seferinin bir uzantısı olarak İran'daki kentlerin ele geçirilmesi, böylece Harezmişah sultanının direnebileceği bir dayanak noktasının kalması maksadıyla düzenlenmiştir.⁷

Azerbaycan'a gelmeden önce Hamedan'ı fetheden Moğol kuvvetleri, oradaki şiddetli kış ve soğuktan ötürü Azerbaycan'a geçmişler ve uğradıkları yollardaki köy ve küçük şehirleri yakıp yıkmışlardır. Bu yol güzergâhında, rastladıkları insanları, atlar hariç, köpeklere varıncaya kadar bütün hayvanları da katleden Moğol ordusu yol üzerindeki tüm şehirleri savaş alanına çevirmiş ve ateşe vermiştir. Daha sonra da Azerbaycan Hükümdarı Özbek Pehlivan'ın (1210-1225) ikamet ettiği Tebriz'e ulaşmışlardır. Azerbaycan Hükümdarı Pehlivan Oğlu Özbek ise onlara karşı koymamış onlara haber göndererek para, elbise, hayvan, yemek vermek üzere barış yapmıştır.⁸ Gürcüler ise bunun karşısında gelen Moğol tehlikesi karşısında hazırlıklar yapmaya başlamışlardır. Gürcü Kralı IV. Giorgi Laşa, Azerbaycan Hükümdarı Özbek'e ve Ahlat ile Cezire diyarı hükümdarı Melik oğlu Eşref'e de elçilere göndererek Tatarları bu civarlardan kovmak için barış ve ittifak antlaşması yapmak istemiştir. Müttefikleri de bunu kabul etmiş, 1220 senesinin ilkbahar aylarında toparlanmak konusunda ortak bir karara varmışlardır. Zira hepsi Tatarların kışı geçirip ilkbaharda hücum edeceklerini düşünmüşlerdi.⁹ Bir taraf bu hazırlık içerisindeyken Kafkas sınırlarından hareketine devam eden Moğollar da kışı geçirmek üzere soğuk olmayan, hayvanlar için otlakları çok olan Hazar Gölü kıyılarına

¹ Sander, 1989: 57.

² Mehmetov, 2009: 275.

³ Grousset, 2006: 278.

⁴ Honigmann, 2001: 269.

⁵ Büyük İskender'in barbar kavimleri, İran'ın istilasından korumak için inşa ettirdiği söylenir. Birçok kaynakta Derbend Demir Kapı olarak geçer. Wilhelm

von Rubruk, 2001: 52. *Het'um the Historian's History of the Tartars*, 2004: 38.

⁶ Kamalov, 2003: 18. Kafesoğlu, 1984: 281.

⁷ Özcan, 2017: 26.

⁸ İbnü'l Esir, 1941: 29.

⁹ İbnü'l Esir, 1941: 29.

gitmeyi arzu edip Mugan ovalarına varmışlar ve ilerlemeye devam ederken yollarının üzerinde bulunan Gürcistan topraklarını yağmalamaya başlamışlardır. Moğolların ilkbaharı beklemeyip kış ortasında Gürcistan'a hücum ettikleri sırada birleşik Moğol/Tatar ordularının içerisinde Özbek kölelerinden "Akkuş" isimli bir Türk köle, civardaki ahaliden Türkmen ve Kürtleri toparlayarak birçok halkın başına geçmiş ve Moğol ordularına katılmak için onlarla mektuplaşmıştır. Tatarlarda irki bağlardan dolayı¹⁰ onun dileğini kabul etmişlerdir. Böylece Tatarların piştar kolu olarak hep birlikte Gürcistan'a yürüyerek Tiflis civarına kadar kaleleri zapt edip yıkmış, şehirleri yağma edip viran eylemiş, ahalisini öldürüp mallarını yağma etmişlerdir. Gürcüler, Akkuş komutasındaki askerlerin birçoğunu öldürmüş olsalar da Tatarlar Akkuş ve askerlerine yardıma gelmişlerdir. Ancak Gürcüler bu çarpışmaların uzaması sonucu oldukça yorulmuştur. Moğol ordusu tarafında da durum farklı değildir.¹¹ Gürcü orduları ve Moğol orduları arasında gerçekleşen bu çarpışmada Gürcü orduları yirmi bin kadardır. Devrinde bölgesinin en önemli güçlerinden biri olan Gürcüler, bu ilk karşılaşmada yenilmişler ve büyük bir zayıflık vermişlerdir.¹²

Moğollar buradan ilerlemeye devam ederek Tebriz'e geçmişler ve Tebriz hükümdarı da yine onlara karşı ülkesini korumak amacıyla ihtiyaçları olan mal, hayvan ve kumaşlar vermiştir. Buradan da Azerbaycan şehirlerinden Merağa'ya 30 Mart 1221 tarihinde¹³ varmışlar ve şehri kuşatmışlardır. Buradan hareketle Azerbaycan'a doğru ilerleyip Erdebil'e ulaşmışlar ve burayı ele geçirip halkını kılıçtan geçirerek üçüncü kez Tebriz üzerine yürümüşlerdir. Bu sırada, Moğolların Hamedan'dan hareket

edip kendisine doğru geldiğini öğrenen Atabeg Özbek ise Gürcüler ile giriştiği ittifakın hesabının kendisinden sorulacağını düşünüp Tebriz'den ayrılarak Nahçıvan taraflarına kaçmıştır. Moğollar, Tebriz halkından sadece para ve elbise isteyerek ilerlemeye devam etmişlerdir. Moğol orduları, Gence üzerine geldiklerinde Gürcülerin hazırlıklarını tamamladıklarını ve kuvvetlerini toplayarak savaş için yola çıktıkları haberini almışlardır. Bu haber üzerine Moğollar, Müslümanların elinde bulunan Azerbaycan ve Arrân¹⁴ diyarlarının işlerini bitirip bir kısmını zorla ele geçirdikleri bir kısmını da barış yoluyla hâkimiyetleri altına aldıktan sonra tekrardan bölgeye bitişik konumda olan Gürcülerin ülkesine doğru yola koyulmuşlardır. Moğollar, Gence yakınlarındaki Şamkor şehri arazisi üzerinden Arrân çevresindeki sınırlarına dâhil derelerden geçerek Gag (Gugark) bölgesine girdiler.¹⁵ Yaşanan bu olaylar sırasında Gürcistan'ın asıl ordusu Tiflis'te idi. Moğolların ilerleyişinden haberdar olan Atabeg İvane ve Gag Prensi Vahram, Kral IV. Giorgi Laşa'ya bir mesaj göndererek Somkheti bölgesinin yağmalandığını ve Moğolların geldiklerini haber verdiler. Gürcüler, Moğollara karşı yaptıkları savaş hazırlıklarıyla birlikte 60.000 atlıdan oluşan bir ordunun başına geçerek Tiflis'in yanında Gotman/ Khunan denilen büyük bir ovada savaş pozisyonu almışlardır.¹⁶

İslam kaynakları ayrıntılı olarak Gürcü ordusunun durumunu vermeseler de Grigor'un belirttiğine göre, Atabeg İvane, Moğollar'ın geldiğini haber aldığı anda Gürcü Krallığının atlı kuvvetini alarak Gag Kalesi'nin senyörü olan ve Zakaria'nın oğlu Şehinşah¹⁷ Prens Vahram'ın yanına gelmiş ve onu da alarak Moğollar'a karşı yürüyüşe

¹⁰ İbnü'l esir "cinsiyetten ötürü" der. Irki bağlar yorumu ve metnin özet hâli için ayrıca bk. Subaşı, 2015: 36.

¹¹ İbnü'l Esir, 1941: 29-30.

¹² İbnü'l Esir, 1941: 29.

¹³ Spuler, 2011: 37. Subaşı, 2015: 37. Bünyadov, 2007: 101.

¹⁴ Arrân/Erran (اران); Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şekî, güneyinde

İrmîniye ve Azerbaycan; güneydoğusunda ise Mugan'ın yer aldığı Orta Çağ Doğu Kafkasya'sında bir bölgedir. İslam öncesi devirde Kafkas Albania'sının merkezini teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Özaydın, 1991: 394-395.

¹⁵ Subaşı, 2015: 38.

¹⁶ Aknerli Grigor, 2012: 22.

¹⁷ Subaşı, 2015: 52.

geçmiştir.¹⁸ Bu Gürcü-Moğol karşılaşmasında Gürcü ordusunun içerisinde Kıpçaklar da vardır¹⁹ ve Gürcü ordusunun toplamda 60.000 kişi²⁰ rakamına karşı 90.000²¹ kişi olduğuna dair farklı rakamlarda kaynaklarda söz konusudur. Grigor, bu savaşı Gürcülerin kaybetmesinin sebebini, kimliği bilinmeyen ama “hain” olarak tanımladığı Hamidavla’nın sol kanadı idare eden Atabeg İvane’nin atının diz sınırını kesmesinden ötürü, ordu içerisinde karmaşıklık olmasına bağlamaktadır.²² Sağ kanadı kumanda eden Gag senyörü Prens Vahram, Moğollarla Sağam Ovasında akşama kadar savaşmış; ancak krallık ordusunun uğramış olduğu yenilgiyi öğrenince savaş alanını terk ederek Gardman/Gotman/Khunana’nın yanında bulunan Karhets mevkiine çekilmiştir.²³ Gürcü saflarında ortaya çıkan bu iç kargaşa, Moğolların lehine olduğu için Moğol orduları bu durumdan istifade ile ilerlemeye devam ettiler. Giorgi Laşa ve Moğol istilalarının başladığı döneme kadar askerî güç unsuru olarak Gürcü şövalyeleri zamanın en mükemmeldiydi. Sahte bir ricat yapan Subitay, Gürcü şövalyelerini Cebe’nin beklediği bir pusuya çekerek tamamen imha etmişti. Gürcüler Tiflis’i kurtarabilmiş; ancak Moğollar ülkenin güney kısmını yağmalamışlardır.²⁴ Moğollar, Gürcülerin geride bırakmış oldukları ganimeti toplayıp karargâhlarının bulunduğu Şamşilde’ye dönmüşlerdir.²⁵ Bu çarpışmalar sırasında Gürcü tarafından 30 bin civarında kişi ölmüştür. Ancak Gürcüler, Tiflis’e çekilip Moğolların da geri dönmelerinin ardından yeni bir baskının olabileceği düşüncesiyle toparlanmaya ve hazırlanmaya başlamışlardır.²⁶

Her ne kadar Vardan, Gürcüler ve Ermenilerin Moğol kuvvetlerini geri püskürttükle-

rini yazsa²⁷ Grigor ve İbnü’l Esir de²⁸ Gürcülerin var güçleriyle savaştıklarını ifade etseler de Gürcüler çok yorulmuş ve bu hücumla karşı duramamışlardır. Bu savaşın tarihi hakkında çeşitli söylemler vardır; Grigor, Ermeni takvimine göre, 663 yani M.1214 senesini verir ki bu muhtemelen doğru değildir.²⁹ Piskopos Stepanos Vekayinamesi’nde 1220 yılında olan bu savaşın Kür Nehrinin sağ kollarından biri olan Kroman Nehri civarında olduğu,³⁰ Vardan’da, 1222;³¹ İbnü’l Esir’e göre ise H.617/ M. 1221 Ocak’ta³² savaşın vuku bulduğu, aynı şekilde Simon de Saint Quentin de İsa’nın vücut bulmasının 1221. yılında³³ olayların olduğunu yazar. Kaynaklardaki genel yargılara göre, Gürcülerle Moğolların bu ilk karşılaşmaları Aralık 1220 - Şubat 1221 tarihleri arasında bir zaman olmuş olmalıdır.³⁴ Zaten Moğollar, bu coğrafyada hemen hemen aynı güzergâh üzerinde birkaç defa gidip geldikleri için tarihler arasında gerek o dönemin tarihçileri gerekse daha sonra yapılan araştırmalarda karışıklık olması normaldir.

1220-1223 seneleri arasında başta Güney Kafkasya bölgesi olmak üzere daha da geniş bir coğrafyayı etkileyen bu Moğol kuvvetlerinin hareketleri, bize bu bölgede onlara karşı durabilecek ciddi bir güç bulunmadığını kanıtlamaktadır.³⁵ Aslında, Gürcistan doğrudan bu Moğol baskınlarının hedef noktası değildi; İran ve Azerbaycan coğrafyalarını daha çok ilgilendiren bu Moğol baskınları Gürcistan’ı da etkilemişti.

Moğolların Gürcistan’dan ayrılmasından hemen sonra 1222-1223 yılları arasında Gürcistan üzerine bu sefer de Kıpçak akınları başlamıştır. Kafkaslardan inen bu Kıpçak kitleleri Şirvan, Azerbaycan ve Gürcis-

¹⁸ Aknerli Grigor, 2012: 22.

¹⁹ Kırzioğlu, 1992: 148.

²⁰ Aknerli Grigor, 2012: 21. Bünyadov, 2007: 100. Wardrop, 1888: 117.

²¹ Kırzioğlu, 1992: 148.

²² Aknerli Grigor, 2012: 22.

²³ Aknerli Grigor, 2012: 22-23.

²⁴ Grousset, 2006: 278.

²⁵ Subaşı, 2015: 40.

²⁶ İbnü’l Esir, 1941: 50

²⁷ Vardan, 2017: 93.

²⁸ İbnü’l Esir, 1941: 30.

²⁹ Aknerli Grigor, 2012: 23. Oktay, 2007: 199.

³⁰ *Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, 2005: 63.

³¹ Vardan, 2017: 93.

³² İbnü’l Esir, 1941: 27.

³³ Simon de Saint Quentin, 2006: 37.

³⁴ Subaşı, 2015: 37.

³⁵ Mehmetov, 2009: 277.

tan ülkelerine istila ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Aynı Moğol tehlikesi yüzünden Türkistan halkı ve göçebelerde kuzey yolu üzerinden Azerbaycan ve Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlardır.³⁶ Gürcistan bölgesine giren Kıpçaklar, Kral IV. Giorgi Laşa ve Atabeg İvane'ye başvurarak yurt edinebilecekleri bir yer isteyip karşılığında ise Kral'a hizmet etmeyi teklif etmişlerdir. Gürcistan yönetimi tarafından kabul görmeyen bu görüşün üzerine, Kıpçaklar da sık sık Gürcü baskısıyla karşılaşan Gence halkına aynı teklifi yaptılar. Gence yönetimi de sınır boylarını Gürcülere karşı korumak için buraya Kıpçakları yerleştirerek onlara sınır topraklarında yer verdiler.³⁷

2. Gürcistan İçerisindeki Taht Değişikliği ve Yeni Bir Sorun: Harezmsahlar

Ortadoğu ve Doğu Avrupa başta olmak üzere çok büyük bir coğrafya üzerinde yayılan Moğol istilalarının yoğun olarak devam ettiği bu dönemde, Gürcistan Krallığı'nda bir taht değişikliği yaşanmıştı. Giorgi Laşa'nın ansızın ölmesinin akabinde yerine geçecek halefi konusunda sıkıntılar olduğundan dolayı kız kardeşi Rusudan tahta geçmişti. Art arda yaşanan ani baskınlar ve Giorgi Laşa'nın vefat etmesi üzerine yaşanan taht değişikliklerinin de çıkartmış olduğu iç sorunlar da muhakkak ki Harezmsahlar'a karşı Gürcülerin mağlup olma sebepleri arasında sayılmalıdır.

Giorgi Laşa'nın 1223/1224'te³⁸ hastalanarak ölmesinin ardından oğlu David'in hem yaşının küçük olması hem de Giorgi Laşa'nın kilise nikâhı olmadan evlendiği bir kadından dünyaya gelmesinden ötürü, tahta geçmesi uygun görülmedi.³⁹ David'in bu durumunu tam bir çözüme kavuşturmadan 1223-1245 seneleri arasında Kral Rusudan tahta oturmuştur. İlk olarak

Gürcü yönetimi tarafından annesi Kral Tamar tahta çıktığında olduğu gibi⁴⁰ evlendirilmesi için güçlü damat namzetleri aranmaya başlandı. İbn-ül Verdi'ye göre, Erzurum emiri Mugiseddin Tuğrul Begşah es-Selçuki, Rusudan'a elçi göndererek kendi adına hutbe okunmasını istedi. Gürcü tarafı, Hristiyan olmadığı takdirde bunu kabul etmeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine Mugiseddin, onların bu isteklerini kabul etti ve oğlu Hristiyan olarak Kral Rusudan ile evlendi.⁴¹ Rusudan ise kölelerinden birine âşıktı. Kocası⁴² olanları bilse de bir şey yapmaya gücü yetmiyordu. Bir seferinde haremni yatakta o adamla yakalayıp çok kızması üzerine Rusudan kocasını yakalatıp başka kaleye onu hapsetti. Daha sonra da kocasından ayrılmıştır.⁴³ Bindildiği üzere, Rusudan'ın 1223 yılında yapmış olduğu bu evliliğinden David isimde bir oğlu Tamar isminde de bir kızı olmuştu.

Bu sırada, Hindistan üzerinden Fars, Kirman ve Azerbaycan sınırına kadar ilerleyen bir Türk-Harezmsah gücü Gürcistan'a doğru gelmekteydi. Dört yıl evvel Moğol istilasından kurtulan Gürcistan Krallığı bu yaraları sarmaya çalışırken şimdi de Harezmsahlar tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. 1225 yılı itibarıyla Celâl ed-Din Harezmsah, Azerbaycan ile Arrân'ı yeni kurduğu devletine katıp Tebriz'i başkent yaptıktan sonra, Gürcülere karşı harekete geçti. Moğolların aksine aslında o, "Azerbaycan'a geldiği günden beri sürekli olarak Gürcülerin üzerine bir sefer yaparak ülkelerini ele geçirmek istemekteydi".⁴⁴ Cellaeddin öncelikle diplomatik yollara başvurarak Gürcülere bir elçi gönderdi. Bu elçiyle Gürcülere karşı sunduğu teklif bilinmemekle birlikte, Gürcülerin bu teklifi reddettiği, akabinde olan olaylardan anlaşılmaktadır. Gürcülerin yeni gelecek bu Türk gücüne karşı 70.000 kişilik bir ordu

³⁶ Turan, 2013: 39.

³⁷ Solmaz, 2000: 217.

³⁸ *Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, 2005: 64. 18 Ocak 1222 tarihi için bk. Silogova ve Shengalia, 2007: 113.

³⁹ Subaşı, 2016: 385.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Büyükçınar, 2017: 27-46.

⁴¹ İbnü-l- Verdi, 2017: 112-113. Cahen, 1968: 127. Sümer, 2015: 48. Turan, 2013: 39-40.

⁴² Kocasının ismi kaynaklarda geçmemektedir. Ancak Şehzade Davud olduğuna dair bilgi için bk. Keçiş, 2013: 56.

⁴³ İbnü-l- Verdi, 2017: 112-113.

⁴⁴ Toksoy, 2007: 144. Taneri, 1993a: 65.

hazırladığı bilinmektedir.⁴⁵ Harezşah Hükümdarı Celâleddin de böylece ileri harekâta başlayarak Aras'ı geçtikten sonra Ağustos 1225 senesinde⁴⁶ Duvin (Duvayn/Divin) ve Baylakan şehirlerini hâkimiyet altına alıp Gökçe-Göl'ün güneyinde bulunan Duvin yolu üzerindeki Karni/Gerni mevkiine gelmiştir.⁴⁷ Gerni şehri önüne geldiğinde ovaların üzerinde İvane ve Şalva komutanlığındaki Gürcü ordularının onları hazır olarak beklediklerini gören⁴⁸ Harezşah Sultanı, 1225 yılının Ağustos ayında Gürcüleri Karni/ Garni'de mağlup etmiştir.⁴⁹ Sebastatsi Vakayinamesi'nde ise Şalva'dan hiç bahsedilmeden İvane'nin bozguna uğradığını ve Harezşah ordusunun 200.000 kişiden oluştuğunu yazmaktadır.⁵⁰ Akşam vakti olduğu için savaşın yapılmadığı bu durumdan istifade eden sultanının ise ordusunu harp nizamına sokmuş olduğu düşünülmektedir. Harezşah ordusunun merkezinde süvariler yani atlı birlikler, sağ kolda okçular sol kolda ise piyadeler vardır. Celâleddin ilk olarak Gürcülerin taarruzlarını beklemiştir. Gürcüler ise taarruza geçmeyip buldukları tepeden de ayrılmadıklarından ötürü Celâleddin bir çadır kurdurup geceyi orduyu kurdukları yerde geçirdi. Sabaha doğru ise kumandanlarını -sol kolda Gıyaseddin ve Orhan-⁵¹ çağırarak "Düşman taarruz etmiyor, ben her taraftan kuşatarak onlara hücum etme fikrindeyim" diyerek onların da fikrini aldı. Gürcüler ise onları püskürtmek istemelerine rağmen başarılı olamadılar.⁵² Piskopos Stepanos ise ayrıntılara girmeden Garni şehrinde savaşmayı kabul etmeyen Ermeni-Gürcü askerlerinin kaçmaya başladıklarını, sanki insanlar tarafından değil de görünmeyen melek ve kılıç fırtınasıyla uçurumdan yuvarlanmaya başladıklarını söyler.⁵³ Bu durum, Gürcülerin daha yukarıda bir noktada savaştığını

kanıtlamaktadır. Uzun süredir yollarda olan ve sürekli savaşan Harezşah ordusunun bu savaşı kazanması, Gürcü komutanların yanlış savaş stratejilerinden ötürü olmalıdır. Zira her ne kadar Gürcüler üst üste baskın ve karışık bir dönem yaşıyor olsalar da yerleşik bir yaşam tarzı içerisindeydiler. Ayrıca, bölge hem kendi coğrafi sınırları içerisinde olduğundan hem de kaynaklarda da belirtildiği üzere daha yukarıda olduklarından avantajlı bir konumdaydılar. Tüm dünyaca harp akademilerinin temel kaynak kitabı olan Çinli filozof Sun Tzu'nun "Savaş Sanatı" isimli kitabında da belirttiği gibi "komutanlığın en üstün meziyetlerinden biri, düşman ordusuna savaş meydanında taarruzda bulunmaktır."⁵⁴ sözü de bu görüşümüzü desteklemektedir. Kuvvetle muhtemel ki komutanların bu tutumu Gürcü ordularının mağlup olma sebeplerinden biridir. Tabii gözden kaçırılmaması gereken bir husus da Harezşah ordularının daha fazla sayıda olmalarıdır. Art arda gelen saldırılardan sonra orduların direncinin kırılmasından ötürü bundan yaklaşık bir asır önce yapılan Didgori Savaşı'nda sayıca daha az olan Gürcü orduları iyi bir savaş stratejisiyle kısa sürede Türk ordularını yenilgiye uğratmayı başarabilirken bu ordu artık aynı gücü gösterememekteydi.

Celâleddin, bu zaferin sonucunu tam olarak kutlayamadan Özbek'in⁵⁵ Tebriz'de isyan hareketini duyunca Tebriz'e doğru hareket etmiş ve onu Tebriz'den kovmuştur. Burada sükûneti sağladığının ertesi yılı, Gürcistan üzerine tekrar bir sefer yapılmış ve bu savaşta Gürcü generali Şalva, kardeşi ile birlikte esir edilmiştir. Tiflis'te oturan İranlıların Harezşahlar'a yardım etmesiyle birlikte 10 Mart 1226 yılında Tiflis

⁴⁵Taneri, 1993a: 65. Taneri, 1993: 249. Piskopos Stepanos ise İvane komutanlığındaki Gürcü ordularının sayısını 60.000 kişi olarak verir. Bk. *Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, 2005: 64.

⁴⁶ Taneri, 1993a: 65.

⁴⁷ Yinanç, 1977: 50.

⁴⁸ Taneri, 1993a: 65.

⁴⁹ Grousset, 2006: 295. Honigmann 2001: 269.

⁵⁰ *Sebastatsi Vakayinamesi'nden Bir Bölüm*, 2005: 42.

⁵¹ Muhammed b. Ahmed Nesevi, 1895: 187. Taneri, 1993a: 66.

⁵² Taneri, 1993a: 66.

⁵³ *Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, 2005: 64.

⁵⁴ Sun- Tzu, 2008: 47.

⁵⁵ Özbek ve Celâleddin Harezşah olayları için bk. Muhammed b. Ahmed Nesevi, 1895: 31. İbnü'l- Verdi, 2017: 113.

şehri zapt edilmiştir.⁵⁶ Bu seferde Harezmşah ordusunun 3000 süvariden oluştuğu söylenmektedir.⁵⁷ Kiliselerin tamamına yakını yıkılmıştır.⁵⁸ Vezir Şeraf al-Mülk, Tiflis şehrine vali olarak atanmıştır.⁵⁹ Gürcüler ise daha kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır.⁶⁰ İşte bu noktada Celâleddin, Gürcistan Kralı Rusudan'ın esir etmiş olduğu Selçuklu şehzadesi (eski kocası), Tiflis'in alınmasından sonra serbest bırakmıştır. Sadece Ahmed Nesevi'de anlatılan bu duruma göre, Celâleddin'in son seferinde bu Selçuklu şehzadesi serbest bırakıldığı hâlde Gürcülerin safına geçmiş Tiflis'in az bir askerle savunulduğunu Gürcülere haber vermiştir.⁶¹ Celâleddin buradan ayrılıp Gence'ye doğru hareket ettiğinde Celâleddin Tiflis'te bıraktığı veziri Şerif-ül Mülk'ten Gürcülerin Tiflis'e girmek için hazırlık hâlinde olduğunu içeren mektuplar almıştır.⁶² Gürcüler bu sırada Tiflis'e girmişler ve şehrin kendileri tarafından muhafazasının imkânsız olduğunu gördüklerinden şehri yakmışlardır.⁶³

Harezmşahlar'ın Gürcistan seferleri konusunda İslam kaynakları çok ayrıntılı bilgiler vermeyip bu baskını kısaca birer cümleyle geçiştirirler. Örneğin Cüzcani, Sultan Celâleddin'in İran üzerinden Azerbaycan'a gittiğini oradan da Azerbaycan'a geçip Gürcüleri yendiğini söylerken⁶⁴ İbn-ül Verdi sayı vermeden çok sayıda Gürcü'nün öldürüldüğünü söyler.⁶⁵ Simon de Saint Quentin ise Harezmşahlar tarafından Moğolların gelişinden önce 7000 insan öldürüldüğünü ifade eder.⁶⁶ Harezmşah Hükümdarı Celâleddin, Gürcistan'dan toprak parçaları almakla yapacağı fetihler sırasında Gürcüler tarafından baskın yememek ve daha güvende olmak için Gürcistan'ı fethetmiştir. Ancak o, Gürcistan'ın fethinin kolay olacağını ve buraya yerleşebileceğini

düşünmüş; fakat ordularının yıpranacağını hesaba katmamıştır.⁶⁷ Gürcüler kendilerini art arda gelen baskınlardan kurtarmak için sık sık sınır boylarına baskınlar yapılmaktaydılar. Bu durum, Moğol ordularını zaman zaman oldukça zora sokmaktaydı. Şimdi, bölgede yeni bir güç olan Harezmşahlar'ın bölge halkını, Gürcü ordularının stratejilerini ve bölgenin coğrafyasını iyi bilmemesi, ayrıca gelecek yeni Moğol gücünü fark edememesi nedeniyle buraya yerleşmemesine sebep olacaktır.

3. Moğollar'ın Gürcistan'a İkinci Gelişi

1228 senesinde Çağatay ile Batu başlarında olduğu hâlde sağ kolda Otçigin Noyan, Yegu ve Yesunge, sol kolda ise Toluy başkanlığında merkezin prensleri, prensesleri, damatlar, Tümen komutanları ve binbaşılar hepsi bir araya gelerek Keluren Nehrinde bulunan Kode'u adasında kurultay için toplandılar ve Cengiz Han'ın emri gereğince Ögeday'ı Han olarak seçtiler.⁶⁸ Mhitar Ayrivanetsi, Ögeday'ın Han seçilmesinden sonra ordusunu üçe böldüğünü, ilkinin güneye ikincisini kuzeye, üçüncüsünü ise ikisinin arasındaki coğrafi alana gönderdiğini söyler. Güneye giden birlikler Hindistan ve Etiyopyalı balıkçıların ülkesinin kıyılarını ele geçirmişlerdir. Kuzeye gidenler, Hazar Denizi'nin üst çizgisinden geçerek birçok ülkeyi harap etmişlerdir.⁶⁹ Bunlar, Batu komutanlığında ilerleyen Moğol ordularıdır. Mhitar Ayrivanetsi, Moğol ordusunun üçüncü kolunun ise Horosan, İran, Midya, İsfahan, Atrpatakan'ı zapt edip sırasıyla bu ülkeleri harap ettikten sonra Ermenistan, Gürcistan ve Agvaniya'ya giren Moğol kolu olduğunu yazar.⁷⁰ Celâleddin'in ölümünden sonra, Ögeday Han'ın Asya'nın fethi için emir verdiği

⁵⁶ Honigmann, 2001: 269.

⁵⁷ Taneri, 1993a: 66.

⁵⁸ Grousset, 2006: 295.

⁵⁹ Honigmann, 2001: 269.

⁶⁰ Gordlevskiy, 2015: 40.

⁶¹ Subaşı, 2016: 386. Ayrıca bk. Muhammed b. Ahmed Nesevi, 1895.

⁶² Taneri, 1993a: 67.

⁶³ Honigmann, 2001: 269.

⁶⁴ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, 2015: 143.

⁶⁵ İbnü'l- Verdi, 2017: 113.

⁶⁶ Simon de Saint Quentin, 2006: 37.

⁶⁷ Taneri, 1993a: 65.

⁶⁸ *Moğolların Gizli Tarihi I*, 2016: 190.

⁶⁹ *Mhitar Ayrivanetsi Vakayinamesinden Pasajlar*, 2005: 166.

⁷⁰ *Mhitar Ayrivanetsi Vakayinamesinden Pasajlar*, 2005: 166.

10.000 kişilik Moğol ordusu⁷¹ Curmagun/Çarmağan komutanlığında Kafkasya sınırlarında ilerliyordu. Bu Moğolların bölgeye ikinci gelişi. Bu ilerleyiş aslında Batu Han'ın ilerleyişiyle kıyaslandığında daha yavaş devam etmekteydi. Bunun sebebi de Kafkas coğrafyasının dağlık olmasıydı.⁷²

Moğol orduları bu coğrafya üzerine ilerlerken Celâleddin Harezmsah ise 1227-1228 yılında üçüncü defa Lori yakınlarında Mindor'da başkumandan İvane'nin Gürcü ordularını tekrardan yenmiş ve Güney Kafkasya'ya yapılan bu akınlar sultanın Azerbaycan'daki iktidarını sağlamlaştırmıştır.⁷³ Aradan çok geçmeden Gürcülerin; Ermeni, Alan, Laz, Sabir ve Kıpçaklarla anlaşarak İvane komutanlığında 40.000 kişilik bir orduyla savaş hazırlıklarını öğrenmesi üzerine, Harezmsah ordusu ve Gürcü ordusu Betak Gölü çevresinde karşılaştılar. Gürcü ordusu Harezmsah ordusundan sayıca daha fazlaydı.⁷⁴ Ancak, 20.000 kişilik Kıpçak ordusunun⁷⁵ Celâleddin tarafından saf dışı bırakılması, Gürcülerin yenilmesi için geçerli sebeptir. Bu savaşın zaferle sonuçlanmasının nedenlerinden biri de Kıpçak-Gürcü ittifakının bozulmasıdır.⁷⁶ Celâleddin, Gürcüler, Ermeniler ve Küçük Asya halklarından oluşan toplulukları ağır yenilgiye uğrattıktan sonra Tiflis'e geri dönmüştür.⁷⁷ Daha sonra da Gag, Şekan, Kağızman gibi bazı müstahkem kaleleri ele geçirmiştir.⁷⁸ Harezmsah Sultan Celâleddin Mengü-birti bu zaferlerin akabinde Atabeg İvane'nin elinde bulunan Ani ve Kars şehirlerini de Gürcülerin elinden almıştır.⁷⁹ Celâleddin Harezmsah Tiflis'i aldıktan sonra 1230 Yassıçemen Savaşı'yla Moğollar tarafından ağır bir yenilgi alana kadar, Tiflis de dâhil olmak üzere, bu bölgede yeni bir devlet kurmuştur. 1225-1230

yıllık bu bölge hâkimiyetinde Gürcü Kralığı'nın başkenti Tiflis, Somkheti, Kartli, Trialeti ve Javakheti- Samtskhe'yi diğer taraftan ise Artan ve Tao ile Karnipor ve Ani topraklarını ele geçirmiştir; ancak tam bu sırada daha organize ve daha güçlü yeni bir Moğol saldırısı baş göstermiştir.⁸⁰

Büyük Kağan'ın emriyle gelen üç komutan; Ağuvan ve Gürcü memleketleri üzerine yürüyerek birçok şehir ve kaleleri ele geçirmişlerdir. Çormağan/Curmagun, Benal ve Mular isimli bu üç kişi daha önce gele geçirmiş oldukları Gence'nin yakınında bulunan Şamkor'u ele geçirdikten sonra Kral, ikametgâhı olan Gardman Şatosu ile çeşitli kale ve birkaç şehri aldılar.⁸¹ 1232 tarihi itibarıyla Curmagun, Gürcistan'a girmiştir. Bu dönemde Ermenistan Gürcistan'a tabii olduğundan Ermenistan da Moğollar tarafından zapt edilmiştir. Hemen ertesi yıl Gence şehri de Moğollar tarafından alınmıştır.⁸² Vardan, Curmagun'un Gürcistan'a giriş tarihini de 1225⁸³ senesi olarak verse de bunun doğru olmadığı kaynakların ifadesiyle aşikârdır. Mhitar Ayrivanetsi ise Vakayinamesi'nde Moğollar'ın bu ülkeyi tamamen yakıp yıkmasını 1236 tarihi olarak verir ve Gürcü Kralı ile Ermeni prenslerinin kaçtığını yazar.⁸⁴

Moğolların bu baskınlarıyla doğu yerleşim yerleri tamamen tahrip olmuş, Gürcistan'a ikinci girişlerinin akabinde yukarıda ismi verilen Noyanlar tarafından Gürcistan toprakları onların arasında paylaştırılmıştır. Kaynakların birçoğu bu Noyanların isimlerini farklı farklı yazar ve küçük değişikliklerle coğrafi konumları birbirinden ayrı gösterir. Vardan, altı tane emirden bahsederken⁸⁵ Aknerli Grigor bu emirlerle alakalı anlattığı hikâyede üç reisin olduğu bunların ise Curmagun, Benal ve Molar isminde oldukları, Curmagun'nun diğer iki

⁷¹ *Het'um the Historian's History of the Tartars*, 2004: 38.

⁷² Spuler, 2011: 45.

⁷³ Grousset, 2006: 295-296.

⁷⁴ Taneri, 1993a: 67.

⁷⁵ Taneri, 1993a: 67.

⁷⁶ Turan, 2004: 126.

⁷⁷ Honigmann, 2001: 269.

⁷⁸ Taneri, 1993a: 67.

⁷⁹ Turan, 2004: 127.

⁸⁰ Subaşı, 2015: 45-46.

⁸¹ Aknerli Grigor, 2012: 24.

⁸² Spuler, 2011: 45.

⁸³ Vardan, 2017: 96.

⁸⁴ *Mhitar Ayrivanetsi Vakayinamesinden Pasajlar*: 2005: 166.

⁸⁵ Vardan, 2017: 96.

reise göre bu bölgenin halkları için daha iyi niyet beslediklerini hikâye ile anlatır. Curmagun, buraların fethinden sonra eşiyle birlikte Mogan'a yerleşmiştir ve yapmış oldukları kurultayda bu bölgeyi kuzey, güney ve ellerinde tuttukları bölgenin ortaları olmak üzere üç kısma ayırmışlar, görevleri verilen bu reisler de o bölgelere doğru gitmişlerdir. Ülkenin iç tarafına doğru giden reislerin arasında kısa zaman sonra Anadolu ve Gürcistan coğrafyasında büyük yağma, yıkım ve talan hareketlerinde bulunacak Baycu Noyan ismi de vardır.⁸⁶ Moğollar, bütün Kartli, Somkheti, Ardahan ve çevresinde taş üstünde taş bırakmamışlardır.⁸⁷ Krigos ise bu reislerin bölge üzerindeki etkilerini daha geniş kapsamlı olarak anlatır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu tarihlerin hemen arkasında 1233 senesinde Gence de Moğol saldırılarından etkilenmiştir. Krigos'a göre, Gence'nin fethinden birkaç sene sonra Moğollar, Ermenistan, Gürcistan ve Ağvanistan'ı kısım kısım aralarında paylaştılar. Her reise uygun miktarda toprak hissesi düştü. Krigos, bu reislerin görevlerinin, bölüştükleri kısımların şehir, köy, kale vb. yerleşim istihkâmlarını zapt ve tahrip etme görevleri olduğunu yazar. Bu reislerin her birinin kendisine göre bir askerî birliği vardı. Bu askerî birliğin her biri, kendisine gösterilen bu bölgeleri kadınları, çocukları ve ordugâh levazımlarıyla birlikte gelip tarlalarda ekinler ve yeşillik ne varsa hepsini hayvanlarına ve develerine çığnetmişlerdir.⁸⁸

Diğer yandan, 1232 senesinde Sivas,⁸⁹ Erzurum gibi Doğu Anadolu Bölgesinde görülen Moğollar, dönemin Anadolu Selçuklu Devleti'ni de oldukça huzursuz etmiştir. Kral Rusudan'ın tahriki ve kışkırtmalarından ötürü Moğolların Anadolu'ya saldırı-đını öğrenen Anadolu Selçuklu Devleti'nden Alâeddin Keykubat'ın komutanlarından emir Kemaleddin Kamyar ve Mübarizeddin Çavlı ile birlikte Gürcüler üzerine

sefer yapma kararı almıştır.⁹⁰ Gerekli savaş teçhizatlarını toparlarken kendi bölgelerinden gelen piyade askerler ile yetinmeyerek ayrıca 5000 tane ücretli asker toplamışlardır. Gürcü ülkelerine girdiklerinde isimlerini yazmadığı 30 tane kaleyi ele geçirdikten sonra Gag tarafını da zapt etmişlerdir.⁹¹ İbn Bibi, dönemin hemen hemen tüm kaynaklarının aksine Rusudan ile ilgili yazdığı yazılarda onu öven ifadeler kullanmıştır. Onun ifadeleriyle "Adı geçen belde-leri yönetmek için biçilmiş kaftan" olarak tanıttığı Kral Rusudan Selçuklu ordularının memleketi üzerinde dolaşmasından ötürü bir danışma toplantısı yapmıştır. Bu toplantılar sonucunda Kemaleddin Kamyar ile mektuplaşmaya başladığını ve iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını belirtir. Kral Rusudan Selçuklu Devleti ile iyi ilişkiler kurmak için siyasi evlilik temin etmek istemiş, bunun için de kızı Tamar'ı Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirmeyi teklif etmiştir.⁹² Kemaleddin Kamyar ise bu teklifin üzerine Gag ve Nahah vilayetlerini ve 30-40 kadar kaleyi fetheden askerlerini çağırdı ve buralardan aldıkları ganimetlerle birlikte Rusudan'ın teklifini iletmek için Sultan'a gönderdi. Selçuklu Sultanı da bu haberleri gayet sevinçle karşılayıp olumlu cevabını bildirmişti.⁹³ Ayrıca, bundan sonra Gürcü ülkesine saldırıdan vazgeçilmesini emretmiştir. Kemaleddin Kamyar da Sultan'dan gelen bu cevap mektubunun akabinde Gürcistan'dan ayrılarak Erzincan tarafına geçmiştir.⁹⁴ Rusudan'ın kızı Tamar'ın yanında Giorgi Laşa'nın oğlu David de Anadolu Selçuklu başkentine doğru gitmiştir. 1238 senesinde Türk tarihinde "Gürcü Hatun" ismiyle nam salmış Tamara ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev evlenmişlerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev bu evlilik sırasında prensesin Hristiyan olarak kalmasına asla karışmayacağını vadetmişti. Gürcü prenses Tamar da düğün merasimine Hristiyan din adamları ve kilise görevlileri eşliğinde gelmişti.⁹⁵ Gürcüler ve Anadolu Selçuklular

⁸⁶ Aknerli Grigor, 2012: 25-30.

⁸⁷ Allen, 1971: 113.

⁸⁸ Kiragos, 2009: 23.

⁸⁹ İbn Bibi, 1996: 420.

⁹⁰ İbn Bibi, 1996: 421. Uyumaz, 2003: 68.

⁹¹ İbn Bibi, 1996: 421-422.

⁹² İbn Bibi, 1996: 422.

⁹³ İbn Bibi, 1996: 424.

⁹⁴ Uyumaz, 2003: 69.

⁹⁵ Peacock ve Yıldız, 2018: 105.

arasında sağlanan bu siyasi evlilik sırasında Tamar'ın yanında kuzeni David de vardır ve Tamar onu annesinin öldürme emirlerine rağmen koruyup kollamıştır.⁹⁶ Çünkü Rusudan, tahta kendi öz oğlu David'i çıkartmak istediğinden yeğeni David'in öldürülmesini istemekteydi. Gürcistan Kralı Rusudan da bu ikinci Moğol akınlarının sonucunda bir kaleye sığınmak zorunda kalmıştır.⁹⁷ Bu kale muhtemelen Rion Havzasında olsa gerektir.⁹⁸ Bu savaşlar esnasında kaynaklarda ortak ifadeyle Rusudan'ın Tiflis'ten Kutaisi'ye geçtiği yazmakla birlikte⁹⁹ Rusudan, Kutaisi'de beş yıl boyunca zorluklar içerisinde yaşamıştır.¹⁰⁰

4. Gürcüler ve Moğollar Arasındaki Barış Antlaşması

Moğolların bu bölgede yaptıkları tahribat sonucunda bölge halkı ve feodal beyler kendilerine ait müstahkem yerlere sığınmışlardır. Moğollar tüm bölge üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuşlardır. Krigos, bu dönemde ayrıca İldeniz Atabeyliğinin de buradaki iç karışıklıklardan yararlanarak bölgeye akınlar düzenlediklerini ve buradaki mücevherat, eşya gibi değerli eşyaları yağma ettiklerini söyler.¹⁰¹ Bu art arda yaşanan olayların sonucunda Gürcü-Moğol ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası yaşanmış, 1243 senesinde diplomasi alanında kendini gösteren İvane'nin oğlu¹⁰² Avag, Moğollar ile anlaşma sağlamıştır.¹⁰³ Başkomutan Atabeg İvane, 1227 yılında ölmüştür¹⁰⁴ ve bir manastıra gömülmüştür.¹⁰⁵ Babasının ölümünden sonra Prens Avag'a "Mtavari"¹⁰⁶ unvanı verilerek babasının yerine geçmiştir.¹⁰⁷ Avag, Moğollarla bir anlaşma sağlamadan önce Atabeg

İvane'nin vaktiyle Ermenilerin elinden alarak Gürcüler için tamir ettirdiği "Gayan/Kayen" şatosunda ikamet etmekteydi.¹⁰⁸ Gürcülerin diğer ileri gelen isimlerinden Zakaria'nın oğlu Şahinşah Acara'ya; Vahram ise Kutaisi'ye çekilmişti.¹⁰⁹ Yerli halk Moğol saldırılarının akabinde Prens Avag'ın kalesine sığınmış, Moğollar da kalenin etrafını sarmışlar ve büyük bir duvarla çevirmişlerdir. Avag ile antlaşma sağlamak istemişler, Avag da kızını ve birçok hazinesini teslim etmiştir. Moğollar bunları kabul etmesine rağmen Avag'ın yalnız gelmesini ısrarla istemişlerdir. Ancak, kalede bulunan yerli halktan insanlar ciddi bir susuzluk çekmişler ve su temin etmek amacıyla altınlarını ve hayvanlarını Moğollara vermeye başlamışlardır. Kaleden çıkanlara Moğollar türlü işkenceler yaptıkları için Avag bunları görüp Moğollara teslim olmayı kabul etmiştir.¹¹⁰

1236 senesinde Curmagun komutanlığındaki Moğol orduları Avag'ı da alarak Ani şehri üzerine yürümüşlerdir. Ani şehrinin o dönemde Prens Avag ile birlikte işbirliğiyle alınması Moğollar ile Gürcüler arasındaki ilk askerî işbirliği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹ Krigos, Kars'ın Moğollar tarafından işgal edildiği zaman Gürcü halkının buradaki yerel halka çok merhamet gösterdiğini yazar.¹¹² Bu olaylardan kısa bir süre sonra Avag, Moğol İmparatorluğunun merkezine, Büyük Kağan Ögeday'ın yanına gönderilmiştir. Burada, büyük kağan ile dostane ilişkiler kurmayı başarmış hatta Kağan onu bir Moğol kızı ile evlendirmiş ve Avag'ı ülkesine geri göndermiştir. Geri gönderirken yanına, ülkesine gittiğinde Moğollara isyan edenlere karşı du-

⁹⁶ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba, 2014: 328.

⁹⁷ Spuler, 2011: 45. Honigmann, 2001: 269.

⁹⁸ Allen, 1971: 113. Honigmann, 2001: 269.

⁹⁹ Allen, 1971: 113.

¹⁰⁰ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba 2014: 327.

¹⁰¹ Kiragos, 2009: 24.

¹⁰² Kiragos, 2009: 66.

¹⁰³ Allen, 1971: 113.

¹⁰⁴ *Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, 2005: 65.

¹⁰⁵ Kiragos, 2009: 23.

¹⁰⁶ Mtavari; Hanedan Prensi. Bk. Mikaberidze, 2007: 697.

¹⁰⁷ Kiragos, 2009: 23.

¹⁰⁸ Kiragos, 2009: 33. Subaşı, 2015: 52.

¹⁰⁹ Subaşı, 2015: 52.

¹¹⁰ Kiragos, 2009: 35. *Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, 2005: 66.

¹¹¹ Subaşı, 2015: 54-55.

¹¹² Kiragos, 2009: 38.

urken onun yardımının alınması gerektiğini ifade eden bir mektup yazmıştır.¹¹³ Nitekim bu mektup işe yarayacak ki Avag, Gürcistan'da barışın sağlanması için isyan eden diğer prensleri ve halkı susturmayı başarabilmiş ve Moğollarla bir barış antlaşması yapılmasını sağlamıştır. Aynı şekilde, Şehinşah ve Gag Senyörü Vahram ve diğer prensler de aynı yolu takip ederek Moğollar ile barış antlaşmasına oturdu. Bunlar arasında bir ara İvane Cakeli, Rusudan'dan yardım istediye de Rusudan ona Moğol Hanı ile anlaşma yapmasını tavsiye ettiğinden o da Moğollar ile anlaşma imzalamak durumunda kalmıştır.¹¹⁴ Bartold Spuler, bu dönem için Avad/Avag Mkhagdzeli'yi "meşhur cengâver Gürcistan hükümdarı olarak" tanımlamıştır.¹¹⁵ Aslında merkezi yönetimin kaybolduğu Gürcistan'da Avag'ı hükümdar olarak sınıflandırmak çok da yanlış olmayacaktır.

Gürcüler ve Moğollar arasında yapılan bu anlaşmadan sonra Moğolların boş yere sürekli vergi istemeleri, sık sık gidip gelerek asker istemeleri, çok kıymetli kıyafet ve atlar istemeleri Gürcü halkını oldukça zora sokmaya başlamıştır.¹¹⁶ Hatta bir ara Çağatay'ın yakın bir dostu ile Avag arasında husumetin doğmasından ötürü Avag öldürülmekten korktuğu için Rusudan'ın yanına kaçtı. Ancak Moğollar Avag'ın firar etmesinden çok üzüldüler ve onun yerini tespit edip geri dönmesi için ısrarcı oldular. Hatta kendisine hediyeler ve mektup bile gönderilmişti. Bunun üzerine Moğollar, Tunguz-Ağa isminde bir elçiyi Avag ve Rusudan'ın huzuruna göndererek hakanın hâkimiyetini tanımalarını istediler. Onlar da bu durumu kabul ettiler. Krigos, bu esnada Rusudan'ın oğlu David'e yeni taç giydirmiş olduğunu ve onun da bu anlaşmaya uyacağını temin ettiğini yazar.¹¹⁷

Bu Moğol saldırılarından sonra, Ermeni ve Gürcü prensleri Moğollar ile barış imzalararak Moğol hâkimiyetini, mülk ve erzak üzerinden vergi vermeyi, atlılarıyla birlikte onların götürdükleri yerlere gitmeyi kabul ettiklerini bildirmişlerdir.¹¹⁸ Rusudan'ın Batu Han ile yapmış olduğu bu antlaşmaya göre, Gürcüler Moğol kağanının yüksek otoritesini tanıyacak, Moğollar tarafından kuvvetle elde edilen Doğu Gürcistan'da Gürcü Kralı'nın yanı sıra Moğol idareciler ve askerler de söz sahibi olabilecek, henüz zapt edilmemiş Batı Gürcistan Kralığı bağımsızlığını koruyabilecek, Gürcü Hükûmeti Moğollara yıllık 40-000¹¹⁹-50.000 perpera vergi ödeyecek ve son olarak Moğollar Kral Rusudan'ın oğlu David'i Doğu Gürcistan Kralı olarak tanıyacaktı.¹²⁰ Ancak dönemin birincil kaynaklarının ortak ifadesi, bu anlaşmanın sonucunda Gürcistan askerî kuvvetlerinin Moğol ordularına seferlerde askerî güç sağlama hususudur ki bu antlaşmadan kısa bir süre sonra meydana gelecek 1243 Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu-Moğol karşılaşmasında bu anlaşmaya sadık kalınarak Gürcüler sağ kolda¹²¹ Moğol kuvvetlerinin yanında savaşacaklardır. Bu anlaşmanın akabinde, Gürcistan'dan mühim şahsiyetler Batu Han'ın yanına, oradan da merkezde bulunan Büyük Kağan'a gitmek zorunda kalmışlar ve yıllar boyunca orada ikamet etmek zorunda bırakılmışlardır.¹²² Anlaşma gereğince Moğollar Giorgi Laşa'nın Mtskheta'da taç giymiş olan oğlu David'i Karakurum'a götüreceklerdi. Nitekim David bu anlaşma gereğince önce Batu Han'ın yanına, oradan da Karakurum'a geçmiştir.¹²³ Avag ise Kartli ve Tiflis'in yönetimini alacak ve Güney Moğolistan'ın merkezi ve Batu'nun merkez karargâhı olan Saray'a destek askerî kuvvet gönderecekti.¹²⁴ Kar'tlis Tskhovreba'da Rusudan'ın David gittikten sonra Likhi'den ayrılıp Tiflis'e

¹¹³ Kiragos, 2009: 38-39.

¹¹⁴ Subaşı, 2015: 56-57.

¹¹⁵ Spuler, 2011: 46.

¹¹⁶ Kiragos, 2009: 39.

¹¹⁷ Kiragos, 2009: 40-41.

¹¹⁸ Aknerli Grigor, 2012: 25.

¹¹⁹ 1230 ve 1245 yılları arasındaki ödenen vergi miktarıdır. Spuler, 1957: 354.

¹²⁰ Berdzenişvili ve Canaşa, 1997: 167. Subaşı, 2015: 58.

¹²¹ Aknerli Grigor, 2012: 34.

¹²² Honigmann, 2001: 269.

¹²³ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba 2014: 332. Honigmann, 2001: 269.

¹²⁴ Allen, 1971: 113.

gittiğini ve Gürcistan Krallığı üzerinde tekrar otoriteyi sağlamış olduğu yazsa da¹²⁵ 1239 senesinde olan bu anlaşma ile Gürcistan artık Moğol himayesine girmiştir.¹²⁶

Rusudan ve Gürcistan'ın meseleleri öncelikle Cuci oğullarından Batu Han ile çözmesinin sebebi, Deşt-i Kıpçak coğrafyası Cuci oğullarından Batu'nun coğrafi sınırları içerisinde olmasından ötürüdür. Babasından miras kalan coğrafi bölgede kurmuş olduğu yeni siyasi oluşum henüz merkezden ayrı hareket etmiyordu. Bu siyasi oluşumun batı uzantısı Bulgaristan ve doğusu Harizm olup kuzeyde Rusya'nın direncini kırmıştı; ama henüz işgal ve kontrol mekanizmasını tam oturtabilmiş değildi. Batu'nun hâkimiyeti güneyde Kırım'a ve Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanıyordu. Ögeday'ın hükümdarlığı zamanında Moğollar tarafından işgal edilen Transkafkasya ile Ögeday'ın eşi zamanında fethedilen Küçük Asya, Selçuklu Sultanlığının bulunduğu sahalar tam olarak Batu'nun hâkimiyet sahasına dâhil değildi. Fakat o bölgelerdeki Moğol ordularına Cengiz'in soyundan gelen Noyanlar hükmediyorlardı. Bu bakımdan Batu Han, bahsettiğimiz bu bölgelere coğrafi olarak en yakın ve en kıdemli kişiydi.¹²⁷ Rusya'ya boyun eğdirdikten sonra, İran ve çevresinin karışık olmasından ötürü Kafkasya'da fethedilen yerlerin egemenliğini sağlamış olan Batu'nun buradaki durumlara müdahil olduğu da bilinmektedir.¹²⁸ Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dönemde hâlâ Altın Ordu siyasi teşekkülü dış siyasetinde merkez Karakurum'a bağlı olsa da Rusudan'ın bu antlaşmayı Batu Han ile yapması buradaki Moğol kuvvetlerinin ağırlıklı olarak Altın Ordu'ya bağlı olduğunu düşündürmektedir. Aynı sebeplerden ötürü kısa bir süre sonra bu coğrafya üzerinde meydana gelecek olaylarda Altın Ordu'nun bu coğrafya üzerinde hak iddia

etmesine sebebiyet verecek bir hâkimiyet kurduğunu da söyleyebiliriz.

Bu olaylardan sonraki dönemde ise Gürcistan kraliyet ailesinin kaderi Cengiz Han'ın oğulları ve torunları arasındaki rekabete kalmış durumdaydı.¹²⁹ Bu durum, aslında bundan kısa bir süre sonra Gürcistan coğrafyasını etkileyecek Berke Han ve İlhanlılar arasındaki rekabet mevzuudur. Vardan'a göre 1242,¹³⁰ Grigor'a göre 1239¹³¹ yılından itibaren Curmagun'un hemen ardından Baycu Noyan'ın Gürcistan bölgesinde hâkimiyet sürdüğü anlaşılıyor.

Diğer yandan, Gürcistan'ın da kendi iç sıkıntıları devam etmekteydi. David Narin Moğol merkezine gönderildiği için, Rusudan'ın kızı Tamar ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti merkezi Konya'da tutsak olan Daviş Laşa (Ulu) Moğollar tarafından tahta çıkartılmak istendi. Kiragos ve Grigor; David Ulu'nun Vahram tarafından getirildiğini ve Tatarlar'a götürüp; "Bu kralın oğludur. Tahta çıkma hakkını Kral Rusudan onun elinden aldı" diye anlattığını yazar.¹³² Grigor, o sırada Rusudan'ın öldüğünü David'in de Kayseri'den Baycu Noyan'ın huzuruna getirildiğini belirtir.¹³³ Curmagun Noyan'ın ölmesi üzerine yerine eşi Ayltana Hatun geçmişti ve o da bu kraliyeti tasdikledikten sonra David Ulu'yu; 1244'ten beri zaten merkezde olan kardeşi David Narin'in yanına; yani Batu Han'ın karargâhına gönderdi.¹³⁴ David Ulu, Batu Han'ın karargâhına giderken yanında Akboğa, Zakaria ve Sargis de vardı. Batu Han'ın huzuruna çıktıklarında Batu Han onları hürmetle karşıladı ve Akboğa ile Zakaria'yı Gürcistan'a gönderdikten sonra, "Gürcistan için yaşayan iki David'den hangisi kral olacaksa buna Büyük Kağan karar verecektir." diyerek Ulu David'i Sargis'in eşliğinde Karakurum'a göndermiştir.¹³⁵ Kiragos ise Avag, Zakaria'nın oğlu Şehinşah, Vahram ve oğlu Ak-boğa gibi Tatarların

¹²⁵ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba 2014: 335.

¹²⁶ Subaşı, 2015: 59.

¹²⁷ Vernadsky, 2015: 177.

¹²⁸ Spuler, 2011: 46.

¹²⁹ Allen, 1971: 113.

¹³⁰ Vardan, 2017: 100-101.

¹³¹ Aknerli Grigor, 2012: 33.

¹³² Kiragos, 2009: 55. Aknerli Grigor, 2012: 39.

¹³³ Aknerli Grigor, 2012: 39.

¹³⁴ Aknerli Grigor, 2012: 40.

¹³⁵ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba, 2014: 344.

hizmetinde bulunan en önemli reisleri, prensi Meskhita'ya götürüp Gürcistan Katolikosunu çağırıp onu takdis ettirdiklerini, Rusudan'ın da Batu Han'a elçiler göndererek nüfuzunun tanınmasını rica ettiğini ve bunun üzerine Batu Han'ın da Rusudan'ın Defkıs'ta (?) ikamet etmesine karar verdiğini bildirir.¹³⁶

1241 tarihinde Ögeday'ın ölmesi üzerine yeni Kağan seçimi için bir kurultay toplanacaktı. Kaynaklarda ortak bir ifadeyle beş yıl sonra 1246 senesinin Ağustos ayında gerçekleşen yeni kurultaya Batu Han, Göyük Han ile aralarındaki husumet sebebiyle mazeret bildirerek gitmemiş ve yerine kardeşlerini göndermiştir.¹³⁷ Göyük Han'ın Han olarak seçildiği bu kurultayda Gürcistan'dan da David Narin ve David Ulu katılmışlardır.¹³⁸ Cuveynî'ye göre, David Ulu, Emir Argun eşliğinde gelmişse de¹³⁹ Kartlis Tskhovreba'ya göre, David Ulu daha önceden Karakurum'a götürülmüştü.¹⁴⁰ Göyük Han bu kurultayda Gürcistan, Halep, Musul ve havalisinin işleri için Elçigitay'ı görevlendirmiştir.¹⁴¹ Bu kurultayda, Gürcistan Krallığının akıbeti için şu şekilde bir karar verilmişti: David Laşa daha büyük olduğu için tahtı David Laşa'nın yönetecek ve halef olarak ise yeğeni David Narin onun emrine atanacaktı.¹⁴² Seyyah Carpini'ye göre, iki David arasındaki taht mücadelesi esnasında Han'ın huzuruna vardıklarında David Narin, David Ulu'ya babası tarafından ülkenin bir kısmı verilmiş olsa dahi o gayri meşru olduğundan ötürü böyle bir şeye hakkı olmadığını söyledi. David Ulu ise söz isteyerek gayrimeşru olsam dahi, Moğolların adet ve yasalarına uygun olarak ve resmi eş veya cariyeden doğan oğullar arasında ayırım yapılmadığına dayanarak "Ben de kendi hakkımı istiyorum." demiştir. Bunun

üzerine Büyük Kağan, David Ulu'ya bu hakkı vererek David Narin'in gözetim hakkını da ona vermiştir.¹⁴³ Kartlis Tskhovreba'ya göre, bu iki prensin Karakurum'dan Gürcistan'a ne zaman döndüklerine dair bir bilgi olmasa bile Mengü Kağan'ın ölmesi ve yerine geçen büyük Kağan Kubilay tarafından Hülagü'ye gönderilmiş, Hülagü de krallığın idaresini eşit olarak her iki David'e de vermiştir. Gürcüler iki David'in birlikte gelmesine çok sevinmişler ve emirler onları Aladağ'a karşılamaya gitmişlerdir. Hülagü, onların Kartli'ye gitmelerine müsaade etmiş, onlar da Tiflis'e gelip tahta birlikte oturmuşlardır.¹⁴⁴

Bu anlattığımız tarih aralığı sırasında ki süreç Gürcü ve Moğollar arasında monarşik otoriteyi kabul ve ret olarak geçmiştir. Yani bu durum aslında; işgallerden sonra halkın ve yönetici sınıfın durumu kabul edişi ve reddedişi şeklinde gelişmiştir.¹⁴⁵

Sonuç

Ögeday'ın emriyle Güney Kafkasya bölgesine gelen Moğollar, Gürcistan bölgesinde ilk olarak 1220 tarihinde görülmüşler ve bunun akabindeki yüz yıl boyunca bu bölgeyi tahakkümleri altına almışlardır. Moğol saldırılarına kadar bölgenin en güçlü siyasi teşekküllerinden biri olan Gürcüler, ülkelerine gelen bu kalabalık Moğol ordularına karşı direnmeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Birçok küçük direniş hareketleri veyahut komşu devletlerle ittifaklar kurarak Moğol saldırılarına karşı ayakta durmak istemişler; ancak iç sorunların varlığı ve dirayetli yöneticilere sahip olamadıklarından Moğol saldırılarına yenik düşmüşlerdir. Bu bölge üzerinde var olan Moğol saldırılarını çeşitli safhalara ayırabilmemiz mümkündür. Makalemizde incelediğimiz ilk safha, Moğolların bölgeye

¹³⁶ Kiragos, 2009: 55.

¹³⁷ Bar Hebraeus (Gregory Abû'l-Farac), 1950: 546. Kafalı, 1976: 51.

¹³⁸ Eb'ül Ferec İbnü'l İbri, 2011: 22. Bar Hebraeus (Gregory Abû'l-Farac), 1950: 546.

¹³⁹ Cuveynî, 2013: 234.

¹⁴⁰ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba, 2014: 344.

¹⁴¹ Cuveynî, 2013: 239.

¹⁴² Cuveynî, 2013: 239. ბერძენიშვილი § ჯანაშია, 1990: 159-160.

¹⁴³ Giovanni DiPlano Carpini, 1996: 82. Silogova ve Shengalia, 2007: 116.

¹⁴⁴ *The Hundred Years' Chronicle*, Kartlis Tskhovreba, 2014: 345-346.

¹⁴⁵ Allen, 1971: 114.

ilk gelişi ve burada tahakküm kurduğu süreci içeren 1220-1247 yıllarını kapsamaktadır. İkinci safha ise Altın Ordu'dan Berke Han ile İlhanlı'dan Hülagü Han arasındaki münasebetlerdir. İncelediğimiz bu birinci safha, aslında hemen akabinde bölge üzerinde meydana gelecek yeni olayların filizlendiği dönem olmuştur. Altın Ordu Devleti, Gürcistan'ın kuzey bölgesine yakın bir coğrafyada konuşlanmış ve bu dönemdeki Moğol-Gürcü ilişkileri de kurucu han Batu tarafından sağlanmıştır. Bu durumda Batu Han'ın karargâhının merkez Karakurum'a daha yakın olması da etkiliyken özellikle Göyük Han'dan sonra tahta Batu Han'ın yardımı ve desteğiyle çıkan Mengü Kağan ile iyi olan ilişkilerinin de etkisi vardır. Henüz merkez Karakurum'a iç işlerinde bağlı olmaya devam etseler de Cuciogulları bu bölgeyi askerî ve siyasi açıdan oldukça iyi bilmektedirler. Bu yüzden de bundan kısa bir süre sonra iki Moğol devleti bu coğrafya üzerinde hak iddia edecekler ve aynı coğrafyanın insanları bu mücadele arasında kalmaya devam edeceklerdir. İlk safhada bu Moğol saldırıları, Gürcistan ve Güney Kafkasya halkı ve yönetimi için daha önce karşılaşmadıkları ve nasıl karşı koyacaklarını bilemedikleri bir hayatta kalma savaşı olmuştur.

KAYNAKÇA

Aknerli Grigor (2012), *Okçu Milleti Tarihi*, Haz. Hrand Andreasyan, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Alaaddin Ata Melik Cuveynî (2013), *Târih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK.

ALLEN, W.E.D. (1971), *A History of the Georgian People*, London: Routledge/Kegan Paul.

Bar Hebraeus (Gregory Abû'l-Farac) (1950), *Abû'l-Farac Tarihi*, C.II., çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.

ბერძენიშვილი, ნიკოლოზ § ჯანაშია სიმონ (1990), *საქართველოს ისტორია საკითხავი წიგნი*, თბილისი: მეცნიერება.

(BERDZENİSHVİLİ, Nik'oloz & Janashia Simon (1990), *Sakartvelos İst'oria Sak'itkhavi Ts'igni*, Tbilisi: Metsniereba.)

BERDZENİŞVİLİ, N. ve Canaşia S. (1997), *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, Çev. Hayri Hayriolu, İstanbul: Sorun Yayınları.

BÜNYADOV, Z. (2007) *Azerbaycan Atabegleri Dövləti*, Bakü: Şarq-Garb.

BÜYÜKÇINAR, A. B. (2017), "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *KAREN*, 3, (4). 27-46.

CAHEN, C. (1968) *Pre-Ottoman Turkey*, çev. J-Jones Williams, New York: Taplinger Publishing Company.

Eb'ül Ferec İbnü'l İbri (2011), *Târîhu Muhtasari'd- Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya Ankara: TTK.

Giovanni DiPlano Carpini (1996), *The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars*, çev. Erik Hildinger, Boston: Branden Publishing.

GORDLEVSKIY, V. A. (2015), *Küçük Asya'da Selçuklular*, Ankara: TTK.

GROUSSET, R. (2006), *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Het'um the Historian's History of the Tartars, (2004), Chapter:18. Trans: Robert Bedrosian, New Jersey: Long Branch.

HONIGMANN, E. (2001) "Tiflis", *MEB İslam Ansiklopedisi*, 12 (1) 264-280.

İbn Bibi (1996), *El- Evamirü'l- Ala'ıye El-Umuri'l - Ala'ıye (Selçuk Name)*, C.1., çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbnü'l Esir (1941), *el-Kamil Fi't Târih*, "Altınordu Devleti Tarihine Dair Metinler", Haz. W.De. Tiesenhausen, İstanbul: Maarif Matbaası.

İbnü'l- Verdi (2017), *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, İstanbul: Kronik Yayınları.

- KAFALI, M. (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- KAFESOĞLU, İ. (1984), *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara: TTK.
- KAMALOV, İ. (2003), *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- KEÇİŞ, M. (2013), *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: TTK.
- KIRZIOĞLU, F. (1992), *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: TTK.
- MEHMETOV, İ., *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mhitar Ayrivanetsi Vakayinamesinden Pasajlar* (2005), A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıla Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî (2015), *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsâhlar*, çev. Erkan Göksu, Ankara: TTK.
- MIKABERIDZE, A. (2007), *Historical Dictionary of Georgia*, Plymouth UK: The Scarecrow Press.
- Moğolların Gizli Tarihi I* (2006), çev. Ahmet Temür, Ankara: TTK.
- Muhammed b. Ahmed Nesevi, (1895), *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti Prince du Kharezm*, Par: O. Houdas, Paris: Ernest Leroux.
- Müverrih Kiragos, (2009) *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, Ankara: Elips Kitap.
- Müverrih Vardan, (2017), *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: Post Yayın Dağıtım.
- OKTAY, H. (2007), *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- ÖZAYDIN, A. (1991), "Arrân", *DİA*, 3, 394-395.
- ÖZCAN, A. T. (2017), *Moğol Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ankara: TTK.
- PEACOCK A. ve Yıldız S. N., *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, YKY, İstanbul, 2018.
- Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı*, A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıla Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
- SANDER, O. (1989), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sebastatsi Vakayinamesi'nden Bir Bölüm*, (2005), A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıla Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- SİLOGOVA, V. Ş Shengalia, K. (2007), *History of Georgia From the Ancient Times Through the "Rose Revolution"*, Tbilisi: Caucasus University Publishing House.
- Simon de Saint Quentin, (2006), *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erandiz Özbayoğlu, Alanya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- SOLMAZ, G. (2000), "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14. 213-270.
- SPULER, B. (1957 ve 2011), *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Ankara: TTK.
- SUBAŞI, Ö. (2015), *Gürcü-Moğol İlişkisi - Güney Kafkasya 1220-1346-*, İstanbul: Kitabevi.
- _____, (2016), "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (33) 384-401.
- Sun- Tzu (2008), *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, İstanbul: Kastaş Yayınları.

SÜMER, F. (2015), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK.

TANERİ, A. (1993a), *Harezmşahlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

_____, (1993), "Celâleddin Hârizmşah", İstanbul: *DİA*, 7. 248-250.

The Hundred Years' Chronicle, Kartlis Tskhovreba (History of Georgia) (2014), Trans: Dmitri Gamq'relidze, Editor: Roin Met'reveli, Tbilisi: Artanuji Publishing.

TOKSOY, A. (2007), "Celal ed-din Harezmşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1) 137-150.

TURAN, O. (2004 ve 2013) *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

UYUMAZ, E. (2003), *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara: TTK.

WARDROP, O. (1888) *The Kingdom of Georgia Notes of Travel in a Land of Women Wine, and Song*, London: Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington.

Wilhelm von Rubruk (2001), *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ayışığı Kitapları.

VERNADSKY, G. (2015), *Moğollar ve Rusya*, çev. Eşref Bengi Özbilge, İstanbul: Selenge Yayınları.

YİNANÇ, M. H., (1977) "Celal ed-Din Harezmşah", *MEB İslam Ansiklopedisi*, 3. 49-53.